

VALLÁSOS MOZGALMAK NÉZETEI A CSALÁDI ÉLETRŐL ÉS AZ OKTATÁSRÓL

Szerkesztette: Mikonya György

Budapest, 2012

TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003

**„Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE – Az élethosszig tartó tanulás
társadalmi folyamatai és biopszichoszociális háttere alprojekt
– A pedagógus képzést támogató történeti elemzések 1–2.”**

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

A támogatás száma: TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003

ÚJ SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujsechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai
Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

© Szerzők, 2012

© Szerkesztő, 2012

ISBN 978 963 312 100 9

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar dékánja

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Tördelőszerkesztő: Lendér Livia

Borító: Váraljai Nóra

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

PÓSCH KRISZTIÁN – SCHLOSSER KÁROLY

IZOLÁLT VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK PSZICHOLÓGIÁJA

1. ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

Az alábbi tanulmány egy folyamatban lévő, izolált vallási közösségeket górcső alá vevő vizsgálatsorozat elméleti háttérét, teoretikus kiindulópontját kívánja bemutatni. Fontosnak tartjuk annak számbavételét, hogy a pszichológia eddig milyen eredményekkel szolgált a vallás és különös tekintettel az új vallási közösségek (New Religious Movements = NRM) kapcsán. Ahogy több szerző (pl. MIKONYA 2009) helyesen rámutat, aligha beszélhetünk „a” vagy „egy” pszichológiáról, kuhni értelemben (KUHN 1962/2000) nincs olyan paradigma, amely oszthatatlan egységet alkotna logikai, módszertani szempontból a pszichológia tudományán belül. Éppen ezért fontosnak tartjuk előljáróban megjegyezni, hogy elemzésünk során két szempontot követünk és tartunk szem előtt.

Az első ilyen szempont az empirikus eredmények primátusa. Ahogy a pszichológiában általunk legalaposabbnak ítélt összefoglaló kötet szerzői hangsúlyozzák: „Nem foglalkozunk a tisztán elméleti és filozófiai vitákkal a valláson belül, vagy olyan elméletekkel, melyek kevés empirikus alátámasztással bírnak. Amennyire érdekesek lehetnek ezek a megközelítések, kevés olyan kemény adatot szülnek, ha egyáltalán, melyek kiértékelhetőek lehetnének. Ugyanakkor nem mellőzzük az elméleteket, ha jelentőségteljes empirikus jóslásokat tehetünk az állításaik alapján. Amint ez bekövetkezik, tekintetbe vesszük őket, más hipotézisekkel egyetemben, mint olyan lehetséges állításokat, melyek a tények alapján bírálat alá kerülhetnek.” (HOOD Jr. et al. XII.)

A másik ilyen szempont a kognitív megközelítésmód és elméleti álláspont előtérbe helyezése. Bár osztjuk az előző bekezdés szellemét, amennyiben úgy véljük, hogy fontos és követendő minél több pszichológiai elmélet fókuszba emelése, így figyelembe kell venni a mélylélektani, humanisztikus stb. magyarázatokat, úgy véljük, hogy az Egyesült Államokban egyre inkább mainstreamnek, főszodornak tekintett kognitív irányzat és annak módszertana bír a legkecsegtetőbb magyarázóerővel a pszichológián belül.

2. A TANULMÁNY FELÉPÍTÉSE

Jelen tanulmányban természetesen nem foglalkozhatunk a valláspszichológia minden kérdésével. Lévéen a tanulmány nem (csak) pszichológus közönségnek készül, ezért az összes elmélet és/vagy hozzá kapcsolódó mérőeszköz tárgyalása során egy általános bevezetőt követnek, majd annak vallásreleváns eredményeinek bemutatása következik. Miután a kognitív tesztek alkalmazása részben feltárónak (exploratív) tekinthető, ezért itt egy általános bevezetőt követ majd az egyes tesztek ismertetése. A tanulmány végén fogunk részletesen foglalkozni az NRM-ek egyedi vonásaival, a narratív megközelítés fontosságával és az eredmények neveléstudományi relevanciájával.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni Magyarország speciális helyzetét. Az itt tárgyalt, vallással kapcsolatos kutatások zöme az Egyesült Államokban készült, ahol az emberek 95%-a vallja magát vallásosnak (SHERMER 2000/2001). Ez szöges ellentétben áll a magyarországi helyzettel, ahol egy erősen szekuláris (és egyre szekulárisabb, vö. KELLER 2010), jóval kevésbé vallásos társadalomról beszélhetünk. A vallásosság és kulturális hatás perspektívájának aktualitását jelzi, hogy a Kultúrközi Pszichológia Folyóirata (*Journal of Cross-Cultural Psychology*) nemrég egy egész tematikus számot szentelt a kérdésnek (a bevezetőt lásd SAROGLOU–COHEN 2011). Éppen ezért, ahol lehetséges, kísérletet teszünk a magyarországi adatok kiemelésére, hangsúlyozására.

3. KOGNITÍV PERSPEKTÍVA

A kognitív működés egészéből mi elsősorban a komplex humán működésmódot irányító végrehajtó funkciókra koncentrálunk. A végrehajtó funkciók akkor lépnek működésbe, amikor egy újszerű feladattal állunk szemben, és komplikált, megfontolt lépésre van szükség. Ide tartozik a tervezés, problémamegoldás, a munkamemória fokozott használata, inhibíció, mentális flexibilitás, több feladat egyidejű végzése, kezdeményezés és cselekedeteink ellenőrzése is (CHAN et al. 2008). Helyünk a világban pont annyira múlik percepciók benyomásokon és személyiségünkön, mint ahogy azt kognitív képességeink teljesítménye engedi. A vallás és hitvilág egy kényes kérdés, amely részben kifinomult, máskor durva kognitív funkciókat követel a vallás és hit megélésében. Néhány, már korábban jól bevett tesztet használunk ezek döntően exploratív felmérésére, hogy felfedezzük ennek a bonyolult rendszernek a tágabb összefüggéseit.

Úgy véljük, hogy az alábbi tesztek a következő összefüggések bizonyítására adnak lehetőséget:

- 1) izolált vallásos közösségek kognitív profiljának felvázolása,
- 2) összefüggések keresése a Diener-féle jólléti kérdőívvel,
- 3) morális talapzatok változásának végigkísérése a megtért hívők között,
- 4) a narratívák és a verbálisfluencia-tesztek vizsgálata.

3.1. KOGNITÍV VIZSGÁLÓELEMEINK

Az első vizsgálóelemünk a Stroop-teszt, egy hatékony módszer az inhibíció, kognitív flexibilitás és reakcióidő mérésére. Az eredeti tesztet STROOP (1935) készítette és Golden (1978) fejlesztette tovább. Egy EPRIME-on rögzített verziót használunk, amelyben a résztvevőknek 30, véletlen sorrendbe állított színnek a nevét mutatjuk meg. Ezeknek a színeknek a nevét vagy a színnel megegyező tintával írtuk vagy eltérő színnel. A résztvevők feladata, hogy minél gyorsabban eldöntsék, hogy a szín neve kongruens-e (pl. ZÖLD) a tintáéval, vagy inkongruens (pl. KÉK) a tinta az olvasott elnevezéssel. A korrekt válaszok számát és az interferencia által befolyásolt időt mérjük, amely alatt a lehetséges válaszok versengenek. A vallásos személyeknél úgy véljük, hogy nehezebben lesznek képesek inhibícióval élni és elnyomni elsődleges reakcióikat, amelyek az erősebb kognitív lezárás iránti igénnyel lesznek összefüggésben (SAROGLOU 2002a).

A *Trial Making-teszt* A és B részeit (LEZAK et al. 2004) reakcióidő mérésére használjuk a feladatváltás során. A teszt szintén alkalmas arra, hogy a kísérletvezető kicsaljon olyan alapvető funkciókat, mint a vizuális keresés, szám és betűsorba rendezés és motoros gyorsaság. A feladatban a résztvevőknek 25 egymást követő célpontot kell minél gyorsabban összekötniük egy papíron anélkül, hogy fölemelnék a tollát a papírról. A feladatnak két verziója használatos. Az A részben 1-től 25-ig kell a számokat összekötni, a B részben számok (1–13) és betűk (A–L) is vannak. Mindkét részben a résztvevők vonalat húznak a számok és/vagy betűk között emelkedő sorrendben, a B részben váltogatva a számokat és betűket (például: 1-A-2-B-3-C etc.). A feladat célja, hogy olyan gyorsan húzzák össze a célpontokat a helyes sorrendben, amilyen gyorsan csak tudják, ezt egy stopperes órával mérjük. Mindkét résznél a másodpercek száma – amely alatt a feladat végére értek – adja meg az eredményt. Így magasabb értékek gyengébb teljesítményt vagy sérülést jelölnek. Az átlagos érték az A teszt végrehajtásához 29 másodperc, 78 másodpercen túl az eredmény fogyatékossgot jelez. A B teszt teljesítésének átlagos értéke 75 másodperc, fogyatékossgot 273 másodpercen túl jelez. A B rész sokkal nagyobb kognitív munkát igényel, mint az A rész, itt ugyancsak csökkent teljesítményt várunk (Saroglou 2002a).

A *végrehajtó funkciók index* (SPINELLA 2005; *Executive Functioning Index = EFI*) célja, hogy gyors és könnyen alkalmazható mérést biztosítson a tesztalany saját végrehajtó funkcióiról. Az EFI egy önértékelő skála, amelyen a résztvevők 1-től 5-ig pontozhatják, hogy mennyire jól vonatkozik az adott állítás rájuk. 27 itemből áll, amelyek 5 csoportba tartoznak: empátia, stratégiai tervezés, impulzuskontroll és motivációs drive. Várhatóan az EFI empátia és impulzuskontroll elemein szerzett magasabb pontszám bejósolja majd a változás mértékét a különböző mérőeszközökön (pl. a morális talapzatok kérdőíven), és ezek fokozatos longitudinális emelkedésével számolunk a megtérők között.

A verbálisfluencia-teszt a résztvevők beszédképességét hivatott mérni meghatározott szemantikai kategóriába tartozó szavak generálásával. A feladatok a betűfluenciát, kategóriafluenciát és kategóriafluencia-váltást mérnek. A vizsgálati személynek itemenként 60 mp áll rendelkezésére, hogy minél több, az adott kategóriába tartozó

szót mondjon. A pontozásnál jelöljük a helyes válaszokat, a hibaszámot (tulajdonnév, értelmetlen szó és nem megfelelő hanggal kezdődő, ill. nem a megadott kategóriába tartozó szavak) és a perszeveráció (szóismétlés) számát. A teszten magasabb betű- és kategóriafluenciát mutatók valószínűleg nagyobb szókincskészletet vonultatnak fel majd a narratív interjú során, tehát egy jelenséget több szinonimával lesznek képesek leírni, illetve a fölösleges újbóli ismétlés kevesebb lesz.

Az *előhívás okozta felejtés teszt* (*Retrieval Induced Forgetting Test, RIF*). A RIF-teszt alkalmas inhibíció és munkamemória felmérésére. Az eredeti RIF-paradigmát ANDERSON és munkatársai (1994) fejlesztették ki. A teszt a strength-dependent kompetíciós elmélettel dolgozik, azaz megerősített szavak előhívása interferál a nem megerősített szavakéval azonos kategóriákban. A teszt azt demonstrálja, hogy a korábban már gyakorolt szavak előhívása megnehezíti az adott kategóriához tartozó elemek újbóli felidézését. A teszt során a munkamemória felmérésen jobban teljesítő résztvevők elképzelhető, hogy tartalmasabb és részletesebb interjút adnak majd, mint a kevésbé jól teljesítők.

4. A SZEMÉLYISÉG ÖTFAKTOROS MODELLJE

A személyiség ötfaktoros modellje (*Big Five*) ma egyike a legelfogadottabb személyiségelméleteknek. Az elképzelés a lexikai hipotézisre épít, amely szerint a mindennapos személyközi kommunikációban leggyakrabban használt, legfontosabb szavak, amelyek az egyének közötti megkülönböztetéseket teszik lehetővé, beágyazódnak a nyelvbe. Minél fontosabb egy ilyen személyek közötti megkülönböztetés, annál valószínűbb, hogy az adott nyelvi kifejezés megszületik. Hazánkban a feltételezett öt faktor közül négynek a meglétét (extraverzió [pl. magabiztosbizonytalan], barátságosság [pl. kedves-nyers], lelkiismeretesség [pl. óvatos-meggon-dolatlan], érzelmi stabilitás [pl. ideges-kiegyensúlyozott]) sikerült bizonyítani, míg az ötödik, nyitottság faktort (pl. érdektelen-kíváncsi) nem (SZIRMÁK–DE RAAD 1994). Az eredmények összhangban állnak a kérdőíves adaptáció problematikájával (RÓZSA et al. 2006a), amelynél ugyancsak a nyitottság faktor replikabilitása kérdőjeleződött meg. A személyiség ötfaktoros modelljének alkalmazása mellett szól kultúrafüggetlensége¹⁷ (RÓZSA et al. 2006a), a hosszú távú, az életkor változása ellenére mutatott stabilitása (RANTANEN et al. 2007), a háttérben bizonyítottan meghúzódó genetikai tényezők (BERECZKEI 2007), mindemellett pedig viselkedéses relevanciát is sikerült kimutatni egyes faktorainál (HONG et al. 2008; THORNE et al. 2009).

¹⁷ Természetesen ennek is léteznek korlátai: a szuahéliben például csak ötven melléknév található, így ott aligha alkalmazható a Big Five mint vizsgáló eljárás. (SZIRMÁK–DE RAAD 1994)

4.1. A SZEMÉLYISÉG ÖTFAKTOROS MODELLJE ÉS A VALLÁSOSSÁG

Az egyes személyiségvonások és a vallásosság közötti kapcsolatot már igen korán, a Big Five előtt elkezdtek tanulmányozni: Francis már 1994-ben metaanalízist végzett az Eysenck-féle P-E-N teszt segítségével szerzett adatokon (*Giant Three*), keresztény mintán. A vizsgálat enyhe negatív összefüggést mutatott ki a pszichoticizmussal és pozitívat a hazugságskálával.¹⁸ Míg az első eredmény a pszichoticizmussal – a lelkiismeretesség és barátságosság ellentettje (RÓZSA et al. 2006b) – való kapcsolatot FRANCIS (1994) nem interpretálta, a hazugságskála eredményét jobban megvizsgálva a magasabb szintű konformitást találta magyarázatul, nem a „gátlástalanságot”.

A következő metaanalízist SAROGLÓU (2002b) készítette, összesen tizenhárom tanulmány felhasználásával, immár Big Five-skálák eredményeit kiértékelve, ugyancsak kizárólag keresztény mintán. A metaanalízis eredménye alapján enyhe pozitív kapcsolatot talált a barátságosság és lelkiismeretesség faktorokkal, ami tulajdonképpen FRANCIS (1994) vizsgálatának megerősítését jelenti.

Legutóbbi tanulmányában Saroglou és szerzőtársa már szkeptikusabban fogalmaz (SAROGLÓU–MUNOZ–GARCÍA 2008). Tekintettel a személyiségvonások és a vallásosság között kapott gyenge összefüggésekre, vizsgálatába beépítette az értékeket (konformitás, hedonizmus stb.) mint vizsgálandó tényezőket.¹⁹ Bár a vizsgálat valóban az értékek nagyobb érintettségét jelezte, igazolta a korábbi faktorokat is (barátságosság, lelkiismeretesség). Több kutatás utal a vallásosság komplex értékbefolyásoltságára (pl. EISENSTEIN 2006; MCADAMS et al. 2008; MÁTÉ-TÓTH 2007), ugyanakkor felmerülhet (ezt a szerzők is jelzik a tanulmányban), hogy a Big Five, az értékek és a vallás közötti kapcsolat lehet ennél összetettebb. A személyiségvonások befolyásolhatják, hogy milyen értékeket interiorizálunk (kvázi a személyiségvonások „indítanak el”), amelyeknek nyomán kialakítjuk vallásos viselkedésünket.

5. A SZUBJEKTÍV JÓLLÉT

A szubjektív jóllét egy olyan hibrid modellnek tekinthető, amely magában foglalja az élettel való globális elégedettség, az élet egyes területeivel (pl. munkahely, lakhatás) való elégedettség és a pozitív érzelmek összhangját. A koncepció egy olyan

¹⁸ Továbbá enyhe pozitívat az introverzió faktorral, azonban az impulzivitás faktor kiigazítása után (egyes itemei jobban korreláltak a pszichoticizmussal) ez a hatás elenyészett.

¹⁹ Az értékek és a vallásosság vizsgálatánál ismét segítségünkre van egy Saroglou nevével fémjelzett metaanalízis (SAROGLÓU et al. 2004), amelyben 15 ország 21 mintájának az elemeit összegzik. Az eredmények rámutattak, hogy a vallásos emberek számára a legfontosabb a társadalmi és egyéni biztonság volt, így olyan értékeket preferáltak, mint tradíció vagy konformitás, míg az autonómival és nyitottsággal szembeni attitűdjeik jóval elutasítóbbnak bizonyultak, és legkevésbé a hedonikus értékeket pártolták. Az eredmények vallási csoporttól függetlenül (keresztény, zsidó és muszlim mintákkal dolgoztak) jelentkezett, egyedül az országok gazdasági fejlettsége mutatott hatást (minél szegényebb volt egy ország, a vallásosság annál gyakrabban kapcsolódott a változtatlanságot és biztonságot középpontba helyező értékekkel).

integratív elméletet kíván nyújtani, amely minél szélesebb körben próbálja megragadni a jóllét fogalmát (HAYBRON 2008). Egy 1995-ben, 55 ország bevonásával, összesen több mint százezer ember megkérdezésével készített vizsgálat (DIENER et al. 1995) szerint a jóllét három legfontosabb bejósoló tényezője: a politikai szabadságjogok, az anyagi biztonság és az individualizmus volt.

5.1. A SZUBJEKTÍV JÓLLÉT ÉS A VALLÁSOSSÁG KAPCSOLATA

A szubjektív jóllét és a vallásosság kapcsolata gyakran vizsgált összefüggés. Egy viszonylag friss kutatás (DIENER et al. 2012) arra kereste a választ, hogy a különböző kultúrákban milyen erős kapcsolat található a vallásosság és a szubjektív jóllét között. Az elemzés során arra jutottak, hogy alapvetően három tényező: a társas támogatás, a tisztelet élménye (felnéznek rá az emberek) és a jelentés/céllal teli élet volt az, ami megjósolta a boldogságot. Az összefüggés erősebbnek mutatkozott azokban az országokban, amelyeket nehezebb életkörülmények (pl. alacsony várható élettartam) jellemzett. Fontos különbségként jelentkezett, hogy a tipikusan vallásos országokban nagyobb szubjektív jólléttel bírtak a vallásosak, míg a szekularisabbakban hasonló összefüggést nem sikerült feltárni.

Ezekkel az eredményekkel összhangban áll SABATIER és társainak (2011) kutatása, amelyben francia, német, lengyel és amerikai serdülők kerültek górcső alá. A vizsgálat azt sugallja, hogy a vallásosabb fiatalok pozitívabb attitűdökkel bírtak a családalapításra nézvést, amely pozitív irányba befolyásolta a jóllétüket. A hatás erősebbnek bizonyult a tipikusan vallásos országokban (Lengyelország és USA), míg Németországban gyengébb összefüggést sikerült kimutatni.

Nem pusztán a kultúra jósolja be a jóllétet, hanem a genetikai háttér is. Egy kutatásban (SASAKI et al. 2011) koreaiakat és amerikaiakat hasonlítottak össze genetikai hátterük és kultúrájuk alapján (a résztvevők főként keresztények voltak). A vizsgált gén-polimorfizmus oxytocin rs53576 névre hallgatott, a korábbi kutatások alapján különböző szociális funkciókkal (pl. empátia, proszociális viselkedés) mutatott pozitív összefüggést. Azon koreaiaknál, akiknél jelen volt ez a polimorfizmus, szignifikáns pozitív összefüggés mutatkozott a szubjektív jóllét és a vallásosság között, míg az amerikaiak negatív irányban különböztek szignifikánsan azokhoz képest, akik nem rendelkeztek hasonló genetikai markerrel. Bár az eredmények interpretálása – ahogy genetikai kutatásoknál lenni szokott – ezúttal is nehézségekbe ütközik, a pusztán kulturális hatáson túlmutató, gén-környezet összefüggés kimutatható.

Persze a genetikai örökségünkön túl jobban megfogható társas és személyiségbeli jellemzők is magyarázhatják a megnövekedett jóllétet. MYERS (2008) tanulmánya összesen öt olyan tényezőt gyűjt össze, amely a pozitív kapcsolat hátterében állhat. Szerinte a vallásosak körében jellemzőbb a (1) társas támogatás, gyakrabban élnek meg az életüket (2) jelentés és céllal telinek, a vallás támogatja a (3) tartós önmegvalósítást, (4) örök perspektívát kínál a tagoknak és szilárd credója a (5) pozitív erkölcsök támogatásával jár együtt.

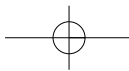
Így a vallásos közösségbe tartozóknak:

- 1) gyakrabban van családjuk (SABATIER et al. 2011; SZÉKELY 2006),
- 2) többször él meg az életüket céllal telinek (KULCSÁR 2007),
- 3) támogatják egymást az önmegvalósításban (BUXANT et al. 2007),
- 4) könnyebben megbirkóznak a rettegéskezeléssel (*Terror Management Theory – félelemkezelés-elmélet* vö. KOFFMAN et al. 2008; WILLER 2009), hiszen perspektívájuk segít a megküzdésben (ATEN et al. 2008),
- 5) jellemzőbb körükben a proszociális viselkedés (PUSZTAI 2007).

A fentiek után érdemes megnézni, hogy milyen eredmények jellemzik az alapvetően vallástalan Magyarországot. Egy 1995–2006 között lefolytatott magyar vizsgálat (SZÉKELY 2006) azt találta, hogy a vallás csökkenti az anómiát, elősegíti a gyermekvállalást, a pszichés jóllétet és hosszabb életet jósol, ez pedig mind a szubjektív jóllét velejárója lehet. Erős kontrasztot lehet megfigyelni a felekezet nélküliekkel, ill. maguk módján vallásosakkal, akiknél másfélszer akkora mortalitási ráta figyelhető meg (vö. KOPP–SKRABSKI 2008a). PIKÓ (2005) egy 1240 főt számláló minta vizsgálata alapján egyenesen „védőfaktornak” tartja a vallásosságot a fiatalok körében: az imádkozó és vallásos életben részt vevő fiatalok engedelmesebbek, alacsonyabb öngyilkossági rátával bírnak, később ismerkednek meg a szexualitással, és tartózkodnak a tudatmódosító szerektől. Ugyanitt felhívja a figyelmet a vallási közösségbe integrálódás veszélyeire: az autentikus közösség utáni vágy háttérében jelentkezhet a „szektásság”, ahogy a problémaviselkedések hiánya együtt járhat manifeszt/latens depresszióval, fokozott introverzióval és egyéb pszichés zavarokkal. Ezzel összhangban áll Kopp és SKRABSKI (2008b) kutatása, amely ugyan a boldogság egyik fő bejósóljaként aposztrofálja a vallásosságot, de ennek magyarországi hatását nem tudja igazolni. Ezen hazai eredmények megfelelő interpretálásához elengedhetetlen a különböző pszichológiai háttérváltozók, különösen a szubjektív jóllét fókuszba állítása.

6. MORÁLIS TALAPZATOK (MORAL FOUNDATIONS)

A morális talapzatok elmélete (GRAHAM et al. 2009; LEUWEN–PARK 2009; MCADAMS et al. 2008) egy olyan, evolúciós alapokra épülő kultúrközi modell, amely az emberek alapvető morális beállítódásait kutatja. Az elképzelés eltér a pszichológiában korábban domináló morális fejlődésemeléletektől (KOHLEBERG 1964/1995), amennyiben nem feltételezi az emberi moralitás minőségbeli különbségeit (ti. hogy valaki morálisan alsóbb- vagy felsőbbrendű lenne), ezzel szemben az emberek közötti morális stílusbeli különbségekre koncentrál. Az elképzelés szerint minden egyes ember öt alapvető, evolúciósan rögzített morális beállítódással születik, amelyek végül a szocializáció finomhangolásának következtében szilárdulnak meg. Ez az öt alapvető morális talapzat: az ártalomra való figyelem, a tisztesség és kölcsönösség, a belső csoporttal szembeni lojalitás, a tekintélytiszteltetés és a tisztaság, szentség. HAIDT (2008, idézi GRAHAM et al. 2009) ahelyett, hogy a morál nyugati társadalomban

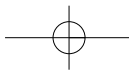
megszokott, előíró (preskriptív) normarendszerjellegét hangsúlyozná, úgy véli, hogy „a morális rendszer összeköttetésben álló értékek, gyakorlatok, intézmények és fejlett pszichológiai mechanizmusok csoportja, melyek együtt dolgoznak, hogy elnyomják vagy irányítsák az önzőséget, lehetővé téve a társas létet” (HAIDT 2008: 70, idézi GRAHAM et al. 2009). Az önzőség túlzott mértékű elharapódzása ellen tehát mindenkiben kialakul a „jó” cselekvés képze, amelyhez az egyén igazítani fogja döntéseit és viselkedését.

6.1. MORÁLIS TALAPZATOK ÉS A VALLÁSSÁG

A már sokat idézett, összesen négy kutatást magában foglaló cikk (GRAHAM et al. 2009) negyedik vizsgálatában liberális (unitárius) és konzervatív (baptista) vallási felekezetek paraboláit vizsgálták meg eltérő morális talapzatok után kutatva. Kvantitatív fogalmi analízis módszerét használva arra jutottak, hogy a liberális közösségekben gyakrabban hangzottak el bántalommal (pl. emberek szenvedése) és korrektséggel (pl. társadalmi igazságosság) kapcsolatos példabeszédek, míg a konzervatív gyülekezetekben gyakoribbnak bizonyultak a tekintéllyel (pl. idősök tisztelete), tisztasággal (pl. a szexuális ártatlanság fontossága) és saját csoporttal (pl. a család tisztelete) kapcsolatosak. Az öt morális talapzat közül a legfontosabb a tisztaság, a szentség lehet, amelyről egy friss tanulmányban (KOLEVA et al. 2012: 23) úgy nyilatkoztak, hogy „Fogalmilag és empirikusan ez a morális talapzat [ti. a tisztaság, szentség] erősen az istenséghez és valláshoz kapcsolódik.” A tisztaság és szentség motívuma elkülönítheti egymástól az egyes közösségeket a morális szabályok szigorúsága mentén.

7. AZ IGAZSÁGOS VILÁGBA VETETT HIT

Az igazságos világba vetett hit klasszikus elmélete (LERNER 1980) egy olyan, ere-dendően pszichodinamikai alapokra épülő modell, amely szerint az emberek szisztematikus torzítással élnek a külső világ percepciója során, és amelynek eredménye, hogy elkerülik az igazságtalanság – akár velük szemben alkalmazott – észlelését. Az igazságos világba vetett hit illúziója táplálja például a társadalmi kirekesztés továbbélését és megszilárdulását: a magasabb státuszú csoportok büszkéek az elért sikereikre, az alacsonyabb státuszú csoportok pedig szégyellik magukat ugyanezért, hiszen a státuszát mindenki egy „igazságos világnak” köszönheti. A kutatások (IJZERMAN–PROOIJEN 2008) arra jutottak, hogy az igazságos világba vetett hit iránti motivációban fontos szerepet játszik az érzelemreguláció is: azok, akik kevésbé képesek a külső fenyegetésekkel szemben érzelmi ellenlépéseket tenni, hajlamosabbak voltak az igazságos világba vetett hit illúziójára, míg „kompetensebb” társaik kevésbé.

7.1. AZ IGAZSÁGOS VILÁGBA VETETT HIT ÉS A VALLÁSOSSÁG

Már LERNER (1980) feltételezte a vallások és az igazságos világba vetett hit kapcsolatát, hiszen úgy vélte, hogy az egyes hitrendszerek képesek erősíteni az igazságosság illúzióját. Ez az elgondolása egybecseng Browning sokat idézett soraival, amely szerint „God’s in His Heaven; All’s right with the world.”²⁰ BÈGUE (2002) vizsgálódása során a fenti elgondolásokra épít, és rámutat arra, hogy mind az igazságos világba vetett hit, mind a vallásosság fontos szempont a másokba vetett bizalom terén, továbbá összefüggésre bukkant az igazságos világba vetett hit külső, másokra vonatkozó aspektusa és a vallásosság között. Ugyanő felhívja a figyelmet az igazságos világba vetett hit másik, eddig nem tárgyalt jellemzőjére. A kognitív torzításért „cserébe” az igazságos világ illúziója megnövekedett szubjektív jólléttel, hatékonyabb megküzdéssel és könnyebb megbocsátással (vö. STRELAN–SUTTON 2011) párosul, ezzel egy újabb lehetséges magyarázattal szolgálva a vallásosság és szubjektív jóllét pozitív kapcsolatára.

8. INTRINZIK-EXTRINZIK VALLÁSOSSÁG

Az itt tárgyaltak közül ez az egyetlen mérőeszköz, amely – jellegéből adódóan – csak vallásos tartalommal bír. A konstruktum kidolgozóját, Gordon W. Allportot már igen korán foglalkoztatni kezdte a vallásosság (ALLPORT 1937/1967), de legelősebben az előítélet-kutatásai során szembesült annak befolyásoló szerepével (ALLPORT 1967). Szemben azonban az általa vallott előzetes feltevésekkel, a vallásosság nem állt egyenes arányban az előítéletességgel, kevert mintát mutatott. A vallási csoportokban mutatkozó különbségek mérésére dolgozta ki az intrinzik-extrinzik vallásosságot mérő skáláját, amelynél az intrinzik pólusra a „hitért hívők”, míg az extrinzik oldalra a csoporttagságért vagy presztízsért hívőket sorolta. Fontos kiemelni, hogy ezért az ellentétes pólusok alkalmazásáért többen bírálták (ennek összefoglalását lásd HOOD Jr. et al. 2009), mondván: ő maga áll előítéletesen a vallásosság kérdéséhez azzal, hogy „igaz” (intrinzik) hívekre és „érdekhajhász” (extrinzik) hívekre osztja a vallásos csoportokat. Allportot bár lehet az adatainak elfogult interpretálásával vádolni, eredményei azonban magukért beszélnek. Politikailag korrekt módon fogalmazva, míg egyesek elsősorban a spiritualitás élményéért tagjai egy vallásos közösségnek, addig mások különböző, ettől eltérő motivációik (pl. valahová tartozás élményének igénye vagy pozitív, külső megerősítés igénye) hatására vallják ugyanazt a csoporttagságot.

Az utóbbi évtizedek kutatásai több változtatást eszközöltek az Allport-féle mérőeszközhöz: egyrészt korfüggetlenné tették, hogy fiatalok és gyermekek is kitölthessék, másrészt az extrinzik skálát elfelezték, megkülönböztetve benne egy

²⁰ Isten a mennyben, minden rendben a világban.

személyes és egy társas motívumot, átszerkesztették, hogy vallástalanok is kitölthessék, végül lerövidítették (ezekről lásd MALTBY–LEWIS 1996; MALTBY 2002). Az eredeti modellel kapcsolatban is számos kérdőjel merült fel: míg CLEMENTS (1998) igazoltnak találta az eredeti, allportianus elképzelést az idők halállal kapcsolatos nézeteit vizsgálva, addig JONES és McNAMARA (1991) úgy találta, hogy épp az erős intrinzik vallásos motivációval bíró válaszadók hajlamosabbak a nemi sztereotípiák elfogadására. A fenti ellentmondások tisztázására tett kísérletet egy vizsgálat (BARRETT et al. 2005), amely a vallásos motiváció kognitív alapjait vette górcső alá, arra keresve a választ, hogy a terület általános motivációs rendszere hogyan energizálhatja a területspecifikus, elvben csak a vallásossággal kapcsolatos társát. A kutatás szerint az extrinzik motivációval bíró emberek hajlamosabbak a nem vallásos gondolatok és vélekedések kritika nélküli interiorizálására, általában jobban kedvelik a struktúrát és a rendet, kevésbé nyitottak a körülöttük levő világ megismerésére, és magas külső konzisztenciát várnak el maguktól, akár a belső rovására is. Ezzel szemben az intrinzik motivációval bíró személyek is szeretnek ugyan strukturált és rendezett világról gondolkozni, de a többi tényező esetén inkább az eredő, semmint a következmény szerepét vállalja magára, aktívan befolyásolva, mediálva azokat.

Összefoglalva tehát Allport intrinzik-extrinzik orientáció-motiváció koncepciója lehetőséget biztosít arra, hogy a pusztán vallási hovatartozáson és elköteleződésen túl annak jellemző stílusát is vizsgálni tudjuk.

9. AZ IZOLÁLT VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK

Visszatérő probléma a szakirodalomban, hogy vajon milyen vallási mozgalmakat lehet új vallási mozgalomnak, NRM-nek nevezni. TÖRÖK (2008) például kísérletet tesz a Magyarországon jelen levő vallási mozgalmak tipologizálása,²¹ de az ellentmondások fókuszba állításán túl alig jut tovább. MIKONYA (2009) több lehetséges tipológiát és értelmezést kínál fel az NRM-ek definiálására. A legtöbb tanulmány (BUXANT–SAROGLOU 2008a, 2008b; BUXANT et al. 2007; TÖRÖK 2008) a weberi terminológiát (WEBER 1920/2005) alkalmazza, amely a kisegyházak, szekták (így az NRM-ek) társadalmi változással szembeni rigiditására hívja fel a figyelmet, szemben a nagyegyházaknak a status quo megőrzéséért folytatott, minél több hívet maga köré csábítani vágyó törekvésével és hajlékonyságával.

A vallásokkal kapcsolatos definíciós problémák azok sokszínűségében rejlenek. A világvallások lexikona (GÖRFÖL–MÁTÉ-TÓTH eds 2009) első szócikke, a „vallás

²¹ A teljes kísérletét (TÖRÖK 2008) jelen helyen nem foglalom össze – ezt a fentebb idézett tanulmány megteszi helyettem –, ugyanakkor fontosnak találom kiemelni azt a hét problémát, amelyet a szerző a bevezetőjében felvet a tipologizálással kapcsolatban: (1) bizonyos mérvű önkényesség, (2) a tipológiák sokfélesége, (3) az NRM-ek behelyezése/kihagyása a tipológiából, (4) a hivatalos, az állam törvényei által elismert vallások kritikátlan/kritikus elfogadása/szelektálása, (5) az „üzleti vallások” kiszűrése és kizárása, (6) történelmi egyházak szemben a többi vallással és (7) ismertség.

jelentése” például tizenhét oldalas értekezés arról, hogy hogyan és miért nem lehet definiálni a vallást. Mikor jelen fejezet és a kutatás projektcímének egyaránt az „izolált vallási közösségek pszichológiája” munkacímét adtuk, legtöbb és jórészt feloldhatatlan problémát ezen csoportok definiálása jelentette számunkra. Izolált vallási közösségnek azon kisegyházakat vagy egyházhoz tartozó vallásgyakorlati formákat tekintjük, amelyek tartós, azonos vallásos közösségben eltöltött időt, együttélést és/vagy folyamatos, „extrém” szintű aktív hitéletet, vallásgyakorlást várnak el a közösség tagjaitól, esetleg megváltoztatva korábbi megszokott (szocializációs) környezetüket. Úgy véljük, hogy az izolált vallásos közösségek jó példáját jelenthetik a társadalomban természetes módon kialakult „ICE-group”-oknak (*Isolated Confined and Extreme – elszigetelt zárt és extrém* vö. EHMANN–BALÁZS 2011), ezzel újabb összehasonlítási alapot nyújtva az elemzéshez.

Miután az *Izolált vallási közösségek* munkacím tőlünk származik, ezért az alábbiakban az NRM-ek pszichológiai kutatásának eredményeit fogjuk részletezni.

10. AZ NRM-EK PSZICHOLÓGIÁJA

Ahogy már többször jeleztük, eddig viszonylag kevés vizsgálat született a pszichológia berkein belül az NRM-ek vizsgálatára. Kiemelendő ezek közül a Buxant–Saroglou belga szerzőpáros tevékenysége, akik a cikkeikkel igyekeznek integrálni, egyben továbbszőni az eddigi pszichológiai tudásunkat az új vallási közösségekről. A tanulmányaik (BUXANT–SAROGLOU 2008a, 2008b; BUXANT et al. 2007) nyomán az NRM-ek tagjairól az alábbiakat véljük tudni:

- 1) pszichológiailag sérülékenyebbek (de: nem patológiásan!),
- 2) elégedettebbek, boldogabbak az átlagembernél, és a világot is szebb színben, jelentéstelibbnak látják,
- 3) a tagok hajlamosak feladni a személyes autonómiájukat, és ritka náluk a társas flexibilitás,
- 4) az NRM-ből való kilépés komoly pszichológiai megterhelést jelent az ex-tagok számára.

Buxant és Saroglou szemüvegén keresztül tehát az új vallási mozgalmak tagjai eredendően pszichológiailag sérülékenyebbek (pl. hajlamosak a depresszióra, a csatlakozást megelőzően a szerhasználtra, a családdal rossz viszonyban állnak), azonban az egyházhoz való csatlakozás ezeket kompenzálja (pl. a depressziót optimizmusba fordítják, az addikciót megszüntetik, a családdal való jó viszonyra buzdítanak). Mindemellett a tagokra általánosan jellemző az engedelmességre való készség és a társas flexibilitás hiánya. Az autonómia elvesztése és a gyengébb szociális készségek az esetleges kilépés során okoznak konfliktust, nehezen feloldható problémát a tagok számára, akik sokáig képtelenek biztos kötődést kialakítani más csoportokkal és szorongásmentes társas kapcsolatba bonyolódni. A fent leírtakat a saját szavaikkal így foglalják össze: „Jogosnak tűnik az a feltételezés – és egy érdekes kérdés a jövő kutatása számára –, hogy az autonómia és flexibilitás hiánya az ár, amit a minőségi kapcsolatokért, a jelentések rendjéért és struktúrájáért,

az érzelmi egyensúlyért, a jövővel kapcsolatos optimizmusért és a depresszió elleni küzdelemért fizetni kell.” (BUXANT–SAROGLU 2008b: 28)

ALTEMEYER és HUNSBERGER (1997) kutatása kombinálta a kvantitatív és interjú-technikákat, ezzel próbálva feltárni a „hihetetlen hívők”, vagyis a megtértek és a „hihetetlen hitehagyottak”, valláselhagyók mozgatórugóit (*amazing believers* – *amazing apostates*). Kutatásuk fókuszába nem kifejezetten az NRM-tagokat állították, hanem a megtérés mozzanatát, ennek ellenére legtöbbször a megtérők közül fundamentalista, karizmatikus vagy új evangéliumi mozgalmakat (pl. baptisták, mennoniták, pünkösdisták) részesítettek előnyben. A neofitákra jellemző volt:

- hogy vallástalan családban nőttek fel,
- serdülőkorban találtak rá a hitükre,
- nagy többségük komoly személyes problémákkal küzdött a kamaszkorában,
- gyakran szerepet kapott a halál és a félelem a történeteikben,
- szüleik elváltak,
- a megtérést pedig sorsfordító, boldogító eseményként élték meg.

Ezek az eredmények annak tükrében válnak különösen erőteljessé, ha összehasonlítjuk őket SZENES Márta (2009) tanulmányával. Bár egy teljes mértékben eltérő kultúra (Kanada és Magyarország), egészen más évtized (1995, ill. a 2000-es évtized vége), teljesen eltérő vallások (Magyarországon: Jehova tanúi, Krisna-hívők, Hit Gyülekezete stb.), a megtérők jellegzetességei teljes egészében rímelenek. A kutatás fókuszának eltérése hozott fel újabb, a fentieket kiegészítő motívumokat SZENES (2009) kutatásában, mint a negatív apakép, a természettudományos érdeklődés vagy a serdülőkori szexualitással kapcsolatos problémák. Az eredmények összevetése arra utal, hogy a megtérésnek léteznek olyan univerzális motívumai, amelyek a legkülönbözőbb kultúrákban is jelen vannak.

Bármennyire meggyőzőek legyenek a fent tárgyalt kutatások, több kritika is felmerülhet velük szemben. Egyrészt az a „nagyvonalúság”, amellyel vallási hovatartozástól függetlenül mindenkit egy kalap alá véve, azonos kritériumok mentén kezelnek, ezzel kvázi azt sugallva, hogy vallástól függetlenül mindenkit azonos predispozíciók vezetnek (pedig a különböző közösségek tagjai eltérő habitussal bírnak, vö. KAMARÁS 2009). Másrészt vizsgálataik nem longitudinális, hanem retrospektív jellegűek, így a csatlakozás vagy épp kilépés előtti állapotokra csak sejtéseket lehet megfogalmazni, biztos aligha tudható. Ugyancsak hiányzik a kutatásokból a komplex tartalomelemző eljárások beemelése a vizsgálatokba, amelyek olyan eredményekkel járhatnak, mint nyelvi bizonyíték a társas identitás előtérbe kerülésére a személyes identitással szemben (vö. SZENES 2011).

11. IZOLÁLT VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK NARRATÍVÁI

Az interjúk elemzéséhez kínál módszertani háttér a narratív paradigma alkalmazása. Szemben az egyszerű kvalitatív elemzéssel, a narratív megközelítésmód lehetővé teszi a biztosított meghatározott mintázatok felfedezését a válaszokban. Ennek feltárása történhet számítógépes program (*Nooj*) segítségével, amely képes az

érzelem, az intencionalitás, a tagadás, szelfreferencia stb. kiemelésére az elbeszélés szerkezeti jellemzői alapján (EHMANN–BALÁZS 2009). Ezen elsősorban kvantitatív megközelítésmód mellett lehetőség van több ítéshozatal által meghatározott szempontrendszer alapján értékelt szövegek összehasonlítására is. A szövegrészletek összehasonlítására hatékony elemzési keretet kínál Lakoff elmélete (vö. McADAMS et al. 2008; SZELID 2012), amely szerint az emberek implicit módon úgy reagálnak a politikai történésekre, mintha azok családi metaforák lennének. Úgy vélte, hogy a szavazók olyan politikusokat támogatnak, amilyennek szerintük egy jó szülőnek lennie kell, és olyan politikákat, amelyeket helyes családvezetésnek ítélnék: a konzervatívok az apai tekintélyt és szigorot, míg a liberálisok a gondviselő szülőt preferálják. További lehetséges értelmezési keretet nyújthat a már tárgyalt morális talapzatok elmélete is.

A narratív módszertan alkalmazása tehát szabad keretet kínál arra, hogy a vallási közösségek tagjai szabad elbeszélésbe fogjanak, miközben eredményeit mind kvalitatív, mind kvantitatív módon elemezni lehet. Az izolált közösségek továbbá lehetőséget kínálnak arra, hogy a frissen csatlakozottak és régi tagok történeteinek összehasonlításával rábukkanhassunk a megtérés nyelvi indikátoraira: longitudinális vizsgálatban a 0–6 hónapja csatlakozottakat hasonlítjuk majd össze a régóta (több éve) tagokkal. Végül a narratívák és kérdőíves kognitív/személyiség/szubjektív jóllét stb. tesztek esélyt adnak a komplex átformálódás megfigyelésére.

12. IZOLÁLT VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK PSZICHOLÓGIÁJA ÉS A NEVELÉSTUDOMÁNY

Az alábbi tanulmányban kísérletet tettünk arra, hogy bemutassuk a valláspszichológia eddigi eredményeit, amelyek kiindulási alapul szolgálhatnak az új vallási közösségek értelmezése során. Hazánkban különösen fontos az egyre terjedő vallási mozgalmak megismerése, amelyet jól példáz a sajtó korábbi, sokszor negatív üzenete a „szektákról”, „kisegyházakról” (MÁTÉ-TÓTH–JUHÁSZ 2007), miközben a mozgalmak beható megismerése elmaradt. A pszichológia tudománya a vallásos elköteleződés hátterében fennálló mozgatórugók, a „miért”-ek felderítésében kíván segídkezni. Annak megismerésével, hogy az illetők milyen kognitív működéssel, személyiséggel, szubjektív jólléttel, morális talapzatokkal, igazságos világba vetett hittel vagy vallásos motivációval bírnak, mind segíthet minket abban, hogyan viszonyuljunk a közösségekhez és tagjaikhoz. Bár az NRM-ekkel kapcsolatos vizsgálatok több jellemzőjüket sikeresen felderítették, alapos, személyes narratívákig lenyúló, longitudinális vizsgálat ezidáig nem született. A megtérés folyamatának behatóbb vizsgálata választ adhat arra, hogy az egyes emberek az új közösségbe olvadás során mennyiben és milyen jellemzők mentén mutatnak változást. Az izolált vallásos közösségek görcső alá vétele ebben a vizsgálódásban kínál operacionalizálható vizsgálati keretet.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLPORT, G. W. (1937/1967): *The individual and his religion – A psychological interpretation*. McMillan, New York.
- ALLPORT, G. W.–ROSS, J. M. (1967): Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 432–443.
- ALTEMEYER, B.–HUNSBERGER, B. (1997): *Amazing Conversions – Why some turn to faith & other abandon religion*. Prometheus Books, New York.
- ANDERSON, M. C.–BJORK, R. A.–BJORK, E. L. (1994): Remembering Can Cause Forgetting: Retrieval Dynamics in Long-Term Memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20, 5. 1063–1087.
- ATEN, J. D.–MOORE, M.–DENNEY, R. M.–BAYNE, T.–STAGG., A.–OWENS, S.–DANIELS, S.–BOSWELL, S.–SCHENCK, J.–ADAMS, J.–JONES, C. (2008): God images following Hurricane Katrina in South Mississippi: An exploratory study. *Journal of Psychology and Theology*, 36. 249–257.
- BARRETT, D. W.–PATOCK-PECKHAM, J. A.–HUTCHINSON, G. T.–NAGOSHI, C. T. (2005): Cognitive motivation and religious orientation. *Personality and Individual Differences*, 461–474.
- BÈGUE, L. (2002): Beliefs in Justice and Faith in People: Just World Religiosity and Interpersonal Trust. *Personality and Individual Differences*, 32. 375–382.
- BERECZKEI T. (2007): Gének és személyiség. In: GYÖNGYÖSINÉ KISS E.–OLÁH A. (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 59–82.
- BUXANT, C.–SAROGLOU, V. (2008a): Feeling Good, but Lacking Autonomy: Closed-Mindedness on Social and Moral Issues in New Religious Movements. *Journal of Religion and Health*, 47. 17–31.
- BUXANT, C.–SAROGLOU, V. (2008b): Joining and leaving a new religious movement: A study of ex-members' mental health. *Mental Health, Religion & Culture*, 11. 251–271.
- BUXANT, C.–SAROGLOU, V.–CASALFIORE, S.–CHRISTIANS, L. L. (2007): Cognitive and emotional characteristics of New Religious Movement members: New questions and data on the mental health issue. *Mental Health, Religion & Culture*, 10. 219–238.
- CHAN, R. C. K.–SHUM, D.–TOULOPOULOU, T.–CHEN, E. Y. H. (2008): Assessment of executive functions: review of instruments and identification of critical issues. *Archives of Clinical Neuropsychology*, 2, 23. 201–216.
- CLEMENTS, R. (1998): Intrinsic Religious Motivation and Attitudes toward Death among the Elderly. *Current Psychology*, 237–248.
- DIENER, E.–DIENER, M.–DIENER, C. (1995): Factors predicting the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69. 851–864.
- DIENER, E.–TAY, L.–MYERS, D. G. (2011): The religion paradox – If religion makes people happy, why are so many dropping out? *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 6. 1278–1290.
- EHMANN B.–BALÁZS L. (2011): Nyelvtechnológia az úrpeszichológiában – ICE-csoportok pszichodinamikájának távoli monitorozása narratív pszichológiai tartalomelemzéssel. *Pszichológia*, 31, 1. 63–79.

- EISENSTEIN, M. A. (2006) Religious Motivation vs. Traditional Religiousness: Bridging the Gap Between Religion and Politics and the Psychology of Religion. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, 2, 1–31.
- FRANCIS, L. J. (1994) Personality and Religious Development during Childhood and Adolescence. In: BROWN, L. B. (ed.), *Religion, Personality and Mental Health*. Springer-Verlag, New York. 29–42.
- GÖRFÖL T.–MÁTÉ-TÓTH A. (szerk.) (2009): *Világvallások Akadémiai Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRAHAM, J.–HAIDT, J.–NOSEK, B. (2009): Liberals and Conservatives Rely on Different Sets of Moral Foundations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 5. 1029–1046.
- HAYBRON, D. M. (2008): Philosophy and the Science of Subjective Well-being. In: EID, M.–LARSEN, R. (eds): *The science of subjective well-being*. Guilford, New York. 17–43.
- HONG, R. Y.–PAUNONEN, S. V.–SLADE, H. P. (2008): Big Five personality factors and the prediction of behavior: A multitrait–multimethod approach. *Personality and Individual Differences*, 45. 160–166.
- HOOD JR. R. W.–HILL, P. C.–SPILKA, B. (2009): *The Psychology of Religion – An Empirical Approach*. Guilford Press, London.
- IJZERMAN, H.–VAN PROOIJEN, J.-W. (2008): Just world and emotional defense of self. *Social Psychology*, 39. 117–120.
- JONES, B. H.–MCNAMARA, K. (1991): Attitudes Toward Women and Their Work Roles: Effects of Intrinsic and Extrinsic Religious Orientations. *Sex Roles*. 21–29.
- KAMARÁS, I. (2009): *Vallásosság, habitus, ízlés – Kutatási jelentés*. Loisir, Budapest.
- KELLER T. (2010): Magyarország a világ értéktérképén. In: KOLOSI T.–TÓTH I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest.
- KOFFMAN, J.–MORGAN, M.–EDMONDS, P.–SPECK, P.–HIGGINSON, I. J. (2008): "I know he controls cancer": The meanings of religion among Black Caribbean and White British patients with advanced cancer. *Social Science & Medicine*, 67. 780–789.
- KOHLBERG, L. (1995): A morális karakter és a morális ideológia kialakulása. In: KÓSA É.–RITOÓKNÉ ÁDÁM M. (szerk.): *Fejlődéslélektani szöveggyűjtemény pedagógia és tanár szakos hallgatók részére*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 93–149.
- KOLEVA, S. P.–GRAHAM, J.–IYER, R.–DITTO, P. H.–HAIDT, J. (2012): Tracing the threads – How five moral concerns (especially Purity) help explain culture war attitudes. *Journal of Research in Personality*, doi: 10.1016/j.jrp.2012.01.006.
- KOPP M.–SKRABSKI Á. (2008a): A meghosszabbodott életévek forradalma. In: KOPP M. (ed.): *Magyar lelkiállapot 2008 – Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest. 221–225.
- KOPP M.–SKRABSKI P. (2008b): Kik boldogok a mai magyar társadalomban?. In: KOPP M. (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008 – Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest. 34–46.
- KUHN, T. (1962/2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KULCSÁR Zs. (2007) *Komplex humán emóciók, összetartozás és felépülés*. Trefort Kiadó, h.n.

Vallásos mozgalmak nézetei a családi életéről és az oktatásról

- LERNER, M. J. (1980): *The Belief in a Just World*. Plechum Press, New York and London.
- LEUWEN, F. VAN–PARK, J. H. (2009): Perceptions of social dangers, moral foundations, and political orientation. *Personality and Individual Differences*, 47, 3. 169–173.
- LEZAK, M. D.–HOWIESON, D. B.–LORING, D. W. (2004): *Neuropsychological Assessment*, 4th ed. Oxford University Press, New York.
- LISSNYDER, E. D.–KOSTER, E. H. W.–GOUBERT, L.–ONRAEDT, T.–VANDERHASSELT, M. N.–DE RAEST, R. (2012): Cognitive control moderates the association between stress and rumination. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 43, 1. 519–525.
- MALTBY, J. (2002): The Age Universal I-E Scale-12 and Orientation Toward Religion: Confirmatory Factor Analysis. *The Journal of Psychology*, 5. 555–560.
- MALTBY, J.–LEWIS, C. A. (1996): Measuring Intrinsic and Extrinsic Orientation Toward Religion: Amendments for its Use Among Religious and Non-Religious Samples. *Personality and Individual Differences*, 21. 937–946.
- MÁTÉ-TÓTH A. (2007): Szent nemzet – A nacionalizmus mint civil vallás Kelet-Közép Európában. In: HEGEDŰS R.–RÉVAY E. (szerk.): *Úton... – Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Loisir Kiadó, Szeged. 153–168.
- MÁTÉ-TÓTH A.–JUHÁSZ V. (2007): *Vallási közösségek az írott sajtóban*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- MCADAMS, D. P.–ALBAUGH, M. (2008): What if there were no God– Politically conservative and liberal Christians imagine their lives without faith. *Journal of Research in Personality*, 42. 1668–1672.
- MCADAMS, D. P.–ALBAUGH, M.–FARBER, E.–DANIELS, J.–LOGAN, R. L.–OLSON, B. (2008): Family Metaphors and Moral Intuitions: How Conservatives and Liberals Narrate Their Lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 4. 978–990.
- MIKONYA GY. (2009): Bevezetés a vallásos mozgalmak és pszicho-csoportok pedagógiai hatásának értelmezéséhez. In: MIKONYA GY.–SZARKA E. (szerk.): *Új vallásos mozgalmak és a pedagógia – Sajátos nevelési problémák az iskolában*. ELTE Eötvös Kiadó, 9–39.
- MYERS, D. G. (2008): Religion and Human Flourishing. In: EID, M.–LARSEN, R. (eds): *The science of subjective well-being*. Guilford, New York. 323–343.
- PIKÓ B. (2005): Vallásosság, egészség és káros szenvedélyek az ifjúság körében. In: PIKÓ B. (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest. 200–209.
- PUSZTAI G. (2007): A felekezeti középiskola ujjlenyomata – Szektorspecifikus sajátosságok végzős egyetemi és főiskolai hallgatók körében. In: HEGEDŰS R.–RÉVAY E. (szerk.): *Úton... – Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Loisir Kiadó, Szeged. 311–326.
- RANTANEN, J.–METSAPELTO, R. L.–FELDT, T.–PULKKINEN, L.–KOKKO, K. (2007): Long-term stability in the Big Five personality traits in adulthood. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48. 511–518.
- RÓZSA S.–KÓ N.–OLÁH A. (2006a): Rekonstruálható-e a Big Five a hazai mintán?. *Pszichológia*, 26. 57–76.
- RÓZSA S.–NAGYBÁNYAI N. O.–OLÁH A. (szerk.): (2006b) *A pszichológiai mérés alapjai*. <http://mek.oszk.hu/05500/05536/05536.pdf> (Letöltés ideje: 2012. február 13.)

- SABATIER, C.–MAYER, B.–FRIEDLMEIER, M.–LUBIEWSKA, K.–TROMMSDORFF, G. (2011): Religiosity, Family Orientation and Life Satisfaction of Adolescents in Four Countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 8. 1375–1393.
- SAROGLOU, V. (2002a): Beyond dogmatism: the need for cognitive closure as related to religion. *Mental Health, Religion & Culture*, 5. 183–194.
- SAROGLOU, V. (2002b): Religion and the Five Factors of Personality: a meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32. 15–25.
- SAROGLOU, V.–COHEN, A. B. (2011): Psychology of Culture and Religion – Introduction to the JCCP Special Issue. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 8. 1309–1319.
- SAROGLOU, V.–DELPPIERRE, V.–DARNELLE, R. (2004): Values and Religiosity – A Meta-analysis of Studies Using Schwartz's Model. *Personality and Individual Differences*, 37. 721–734.
- SASAKI, J. Y.–KIM, H. S.–XU, J. (2011): Religion and Well-being – The Moderating Role of Culture and the Oxytocin Receptor (OXTR) Gene. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 8. 1394–1405.
- SHERMER, M. (2000/2001): *Hogyan hiszünk – Istenkeresés a tudomány korában*. Typotex, h.n.
- SPINELLA, M. (2005): Self-rated executive function: development of the executive function index. *International Journal of Neuroscience*, 115. 649–667.
- STROOP, R. J. (1935): Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 18. 643–662.
- STRELAN, P.–SUTTON, R. M. (2011): When Just-world Beliefs Promote and When Exhibit Forgiveness. *Personality and Individual Differences*. 163–168.
- SZÉKELY A. (2008): A vallásosság alakulása Magyarországon 1995–2006 között – A vallásosság összefüggései a gyermekszámmal – Vallásosság és lelki-egészségi állapot. In: KOPP M. (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008 – Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest. 373–381.
- SZELID V. (2012): *A cél a fontos – vagy a küzdelem maga? – Az Opus Deiről, a szabadságról és a megszentelt munkáról*. Kézirat.
- SZENES M. (2009): Új vallási mozgalmakba belépett fiatalok életútjellemzői a megtérést megelőzően. In: MIKONYA GY.–SZARKA E. (szerk.): *Új vallásos mozgalmak és a pedagógia – Sajátos nevelési problémák az iskolában*. ELTE Eötvös Kiadó, 40–65.
- SZIRMÁK ZS.–DE RAAD, B. (1994): Személyiségtaxonómia: a magyar nyelv személyleíró szókincse. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 50. 39–65.
- THORNE, A.–SHAPIRO, L.–CARDILLA, K.–KOROBV, N.–NELSON, P. A. (2009): Caught in the Act: How Extraverted and Introverted Friends Communally Cope with Being Recorded. *Journal of Research in Personality*, doi: 10.1016/j.jrp.2009.03.014.
- TÖRÖK P. (2008): A vallási entitások tipologizálása és alkalmazása a magyar helyzetre In: MÁTÉ-TÓTH A.–NAGY G. B. (szerk.): *Vallásosság változatok – Vallási sokféleség Magyarországon*. Szegedi Egyetem Kiadó, Szeged. 10–22.
- WEBER, M. (2005): *Vallásszociológia – A vallási közösségek típusai*. Helikon Kiadó.
- WILLER, R. (2009): No Atheists in Foxholes: Motivated Reasoning and Religious Beliefs. In: JOHN, J. T.–KAY, A. C.–THORISDOTTIR, H. (eds): *Social and Psychological Bases of System Justification*. Oxford University Press, New York. 241–66.